

mükellefiyetler doğuran antlaşmaya ve bununla ilgili ödemelere pakton denilirdi. İslâm tarihindeki uygulama da bu tarife uymaktadır. Bu vergi İslâm tarihinde ilk defa Amr b. Âs'ın Mısır valiliği zamanında 20 veya 21'de (641-642) Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh tarafından alınmıştır. Ancak bu onun tarafından ihdas edilmiş bir vergi değildi. Yörede daha önce de mevcut olan bu sistem Abdullah b. Sa'd tarafından yeniden uygulanmaya başlanmıştır. Müslümanlar Mısır'ı fethedince Amr b. Âs'ın gönderdiği Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh kumandasındaki birlik Kuzeydoğu Afrika'da, sınırları Kızıldeniz'den Libya çöllerine ve Hartum'a kadar uzanan Nûbe (Nûbe) topraklarına girdi ve burada çetin bir mukavemetle karşılaştı. Abdullah b. Sa'd Nûbeliler'le anlaşma yaparak onları vergiye bağladıktan (bakt) ve burada bir müddet kaldıktan sonra geri döndü (Makrîzî, I, 200). Nûbeliler Hz. Ömer'in ölümü üzerine anlaşmayı bozarak Yukarı Mısır'a saldırmaya başladılar. Hz. Osman tarafından Mısır valisi tayin edilen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh Nûbeliler üzerine yürüdü ve sonunda Nûbeliler yeniden barış yapmak mecburiyetinde kaldılar (Ramazan 31/Nisan - Mayıs 652). Antlaşmaya göre taraflar birbirlerinin topraklarına serbestçe girebilecekler, fakat buralarda devamlı olarak yerleşip oturmayacaklardı. Nûbeliler vergi olarak her yıl 360 köle vereceklerdi. Buna karşılık müslümanlar da kıtlık ve sıkıntı içindeki Nûbeliler'e başta yiyecek ve giyecek olmak üzere çeşitli yardımlar yapacaklardı. Nûbeliler'den İslâm hâkimiyeti altına girerek zimmi* olmayı kabul edenler müslümanlarla savaşmayacak ve Nûbe'ye kaçan köleleri iade edeceklerdi. Dongala'da yapılacak bir caminin inşaat masraflarına katılmayı da kabul eden Nûbeli hristiyanlar ayrıca 360 kölenin müslümanlara teslim edilmesi sırasında görev yapan memurlara da kırk köle karşılığı vergi ödeyeceklerdi.

Nûbeliler daha sonra bu vergiyi muhtemelen savaş esirlerinin bulunmayışı sebebiyle düzenli olarak ödeyemediler. Zaman zaman esir yerine halktan bazı kimseleri vermek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca özellikle fil, zürafa ve leopar gibi hayvanlar da göndermişlerdir. Abbâsî halifeleri Mehdî ve Mu'tasım dönemlerinde baktla ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Mu'tasım mûsamahakâr bir yol takip ettiyse de bu vergiyi temelden değiştirme yönüne gitmedi,

sadece Nûbeli hristiyanlara mükellefiyetlerini üç yılda bir ödeme mecburiyetini getirdi. Bu arada onların, Nûbe sınırları içinde bulunan ve Nûbeliler'in vergilerini teslim ettikleri yer olan Kasr'daki İslâm askerî birliklerinin kaldırılması konusundaki isteklerini de reddetti.

Memlûk Sultanı I. Baybars Nûbe'nin merkezi olan Dongala'yı fethettikten ve Nûbe Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra (674/1276) bölge müslümanların eline geçerek süratle İslâmlaşmış ve bakt vergisi de sona ermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "bakt" md.; *Kâmûs Tercümesi*, "bakt" md.; R. Blachère v.dğr., *Dictionnaire Arabe-Français-Anglais*, Paris 1970, II, 751-752; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (Torrey), s. 189; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 339-342; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* içinde), Kahire 1303, III, 108-111; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 155; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 199-202; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar), İstanbul 1961, s. 30; J. Cuq, *Islamisation de la Nubie chrétienne, VIIe-XVIe siècles*, 1986, Bibliothèque d'Études Islamiques, 9; Fethi Gays, *el-İslâm ve'l-Habeşe*, Kahire, ts. (Mektebetü'n-Nehdâti'l-Misriyye), s. 77; P. M. Holt — M. W. Dally, *A History of the Sudan*, Hong Kong 1988, s. 16, 19, 22; C. H. Becker, "Bakt", *IA*, II, 258-259; S. Hillelson, "Nûbe", a.e., IX, 341-342; F. Lokkegaard, "Bakt", *EI²* (İng.), I, 966.

HULÛSİ YAVUZ

BÂKÛM er-RÛMÎ

(باقوم الرومي)

Sahâbî.

Asıl adı Bakom'dur. Hz. Peygamber için minber yaptıkları rivayet edilen yedi kişiden biri olup Rum asıllıdır. Adının Bâkûl veya Belkûm olduğu da nakledilen bu sahâbî Ümeyye oğullarının kölesiydi. Medine'ye hicret ettikten sonra ensardan bir hanımın hizmetinde bulundu. Hz. Peygamber bu hanımdan, marangoz olan kölesine halka hitap ederken üzerine oturabileceği bir minber yaptırmasını istedi. Bâkûm da ilgin ağacından üç basamaklı bir minber yaptı.

Kaynaklarda İslâmiyet'ten önce Kureysliler'in Bâkûm adında Rum asıllı bir kimseye Kâbe'yi yeniden yaptırdıkları kaydedilmektedir. Bu rivayete göre hem mimar hem de tüccar olan Bâkûm'a ait bir gemi fırtınaya yakalanarak parçalanmış, aktaş, tahta ve demir yüklü olan gemi Cidde Şuaybiye Limanı önlerine sürüklenmişti. Bu haber üzerine Mek-

keliler Cidde'ye giderek geminin enkazını satın almışlar, Bâkûm'la da Kâbe'yi yeniden inşa etmek üzere anlaşmışlardı. O sıralarda otuz beş yaşında bulunan Hz. Peygamber'in Kâbe inşaatı için sırtında taş taşıdığı ve kabileler arasında hakemlik yaparak bir ihtilâfı ortadan kaldırdığı bilinmektedir. Süheylî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin de kaydettikleri gibi Mescid-i Nebevî'ye minber yapan Bâkûm ile Kâbe'yi yeniden inşa eden bu zatın aynı kişi olması ihtimal dahilindedir. Bâkûm'un Kâbe inşaatında sadece mimarlık yaptığı, marangozluk işlerini ise Mekke'de bulunan bir Kıptî'nin üstlendiği rivayeti de vardır.

Minberi hicretin 6 (627-28), 7 veya 9. yılında yaptığı söylenen Bâkûm'un nerede ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sire*, s. 83; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 145; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, II, 277-278; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 195; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 136-137, 166; a.mlf., *Fethu'l-bârî* (Sa'd), III, 39-40; V, 59-60; *Tecrid Tercemesi*, II, 323-324; III, 73-74; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 68; Köksal, *İslâm Târîhi*, *Mekke Devri*, İstanbul 1981, s. 112-113; Johs. Pederesen, "Mescid", *IA*, VIII, 32.

İSMAİL L. ÇAKAN

el-BÂKÛRETÜ'S-SÜLEYMÂNİYYE

(الباكورة السليمانية)

Nusayrîlik'ten Hristiyanlığa geçen

Adanalı Süleyman Efendi'nin

(ö. 1863 [?])

Nusayrîler'in

gizli inanç ve ibadetlerini ifşa ve tenkit amacıyla yazdığı eseri.

Tam adı *el-Bâkûretü's-Süleymânîyye fi keşfi esrârî'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* olan ve yedi bölüm (fasıl) ile bir hâtime kısmından meydana gelen eserin ilk bölümüne müellif kendi hayatını ve Nusayrîliğe girişini anlatmakla başlar. Buna göre Süleyman Efendi 1834'te Antakya'da doğmuş, yedi yaşında o devirde Ezene denilen Adana'ya gitmiş, on sekiz yaşında "Meşveret Cemiyeti" denilen bir toplantıya katılarak Nusayrîliğe ilk adımını atmıştır. Kırk gün sonra düzenlenen "Melik Cemiyeti"nde bir kadeh içki içerek A. M. S. (Ali - Muhammed-Selmân) sırrını öğrenmiş, ondan bu sırrı hiç kimseye ifşa etmemesi istenmiştir. Altı ay sonra tekrar cemiyete çağrılan Süleyman Efendi'ye iki kişi kefil olmuş, kendisine "Ali b. Ebû Tâlib'in

ilâh olduğu ve ancak ona ibadet edileceği" sırrı öğretilmiş ve bu sırrı ifşa ettiği takdirde öldürüleceği ihtar edilmiştir. Bu arada ibadet için bazı duaları da öğrenen müellif böylece Nusayrî olmuştur. *el-Bâkûre*'nin birinci bölümü, Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî tarafından yazılan ve Nusayrîliğin kutsal kitabı sayılan *el-Mecmû*'dan kendilerinin "süre" adını verdikleri on altı bölümün metni ve tefsiriyle sona erer. Bu kısımda Ali b. Ebû Tâlib'in ilâh olduğu ısrarla tekrarlanmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde Nusayrîler'in bayramları hakkında bilgi verilir; ayrıca ramazan ayının 1, 17, 19, 21, 23 ve 27. gecelerinin de Nusayrîler'ce kutsal sayıldığı kaydedilir ve bayram âyinlerinin icra tarzı anlatılır.

Üçüncü bölümde Nusayrî şeyhlerinin görevleri ve bayram âyinleri tanıtılır. Buna göre Nusayrî şeyhleri yönettikleri farklı merasimlere göre imam, nakîb ve necîb olmak üzere üç sınıfa ayrılırlar. Sayıları çok olan âyinler içinde "tîb, bahûr, ezân, işâre" âyinleri meşhurdur. Müellif burada ayrıca Adana, Tarsus, Antakya, Dursuniye ve Harbiye yörelerinde ikamet eden Şimâlî ve Kilâzî Nusayrîleri ile bunların farklı inanç ve uygulamaları hakkında bilgiler de vermektedir.

el-Bâkûre'nin dördüncü bölümünde Nusayrîler'in yaratılış felsefesi ve "ulvî âlem"den "süflî âlem'e indiklerine dair inançları anlatılır. Buna göre Nusayrîler âlem yaratılmadan önce parlak ve nûrânî yıldızlar halinde bulunuyor, yiyip içmiyor, defî hacet etmiyor, 7077 yıl yedi saat süresince ilâhları olan Ali'yi mü-

şahade ediyorlardı. Bundan dolayı gururlanarak kendilerinden daha üstün bir varlık bulunmadığına inanmışlar, bu gururun cezası olarak 7000 yıl Ali'yi görmelerine mâni bir hicap yaratılmış ve bu süflî âleme atılmışlardır. Bundan sonra işledikleri günahlardan şeytanlar ve iblisler, onların günahlarından da kadınlar yaratılmıştır.

Beşinci bölümde Nusayrîler'in yazdığı dinî mahiyetteki bazı şiirler açıklamalarıyla birlikte yer almaktadır.

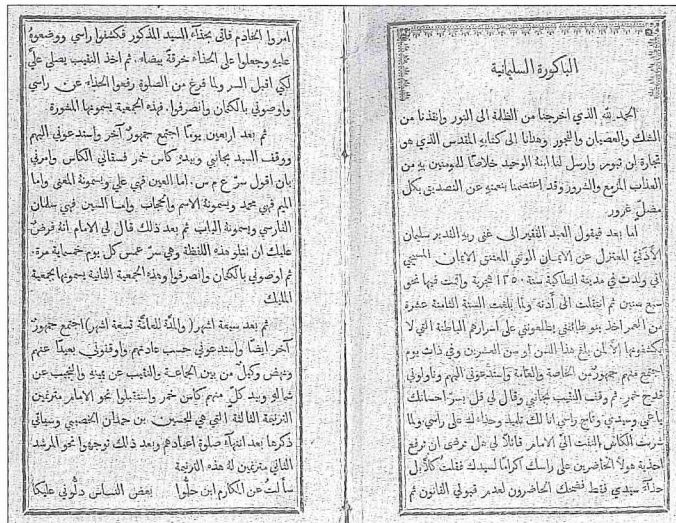
Altıncı bölümde Nusayrîler'in bazı inançları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre ilim ve şeref sahibi müslümanlar öldüğünde ruhları eşek cesetlerine, hristiyan âlim ve ruhbanlarının ruhları domuz cesetlerine, yahudi âlimlerinin ruhları da maymun cesetlerine hülûl edecektir. Ölen Nusayrîler'in ruhları ise Ali'ye ulaşacak, içlerinden kötülük yapanların ruhları da eti yenen hayvanların cesetlerine intikal edecektir. Müellife göre Ali'yi ayda ve güneşte düşünerek bunları kutsal sayma Mecûsilik'ten kaynaklanmıştır. Yazar ayrıca Nusayrîlik'ten çıkıp başka dine geçen kimsenin annesinin o dinden olan biri ile zina ettiğine inanıldığını, *takiyye** uygulamasının Nusayrîler arasında çok yaygın olduğunu, birbirini tanımak için bazı işaret ve âlâmetler kullandıklarını, Ali ve "Ali - Muhammed - Selmân" adına yapılan yeminin en sağlam yemin kabul edildiğini kaydeder.

Yedinci bölümde müellifin din değiştirmesi ve Nusayrîlik âleyhindeki çalışmalarını hakkında bilgi verilir. Süleyman Efendi burada üç yıl kadar Nusayrîliğe bağlı kaldığını, fakat Nusayrîler'in ba-

zı görüşlerini tenkit ederek özellikle Ali b. Ebû Tâlib'in tanrılığını kabul etmediğini, zaten kendisinin İslâm dini ve Ali hakkında doğru bilgiye sahip bulunduğunu, bununla birlikte rahatsız edcekleri endişesiyle ibadetlerine katıldığını belirtir. Eserde bildirildiğine göre, Antakya'nın Dursuniye köyünden Ali b. Şeyh Hasan adlı bir Nusayrî Ali'nin Allah, Muhammed'in isim, Selmân'ın da bâb olduğu (A. M. S.) vb. Nusayrî sırlarını kendisine açıklamış, o ise bunları reddetmiş, şeyh de bu hareketiyle dedelerinin dininden çıkmış olacağını ihtar edince durumun tehlikeye gittiğini anlayarak tartışmayı bırakmıştır. Daha sonra da mezhebin bâtıl olduğuna kanaat getirerek Nusayrîler'le ilişkisini kesmiş, bu arada herhangi bir Nusayrî komplosuna karşı tedbir almıştır.

Müellif bu bölümde, incelemek için bir Tevrat aradığını, bu maksatla Antakya'ya giderek orada Süleyman eş-Şemmâs adlı şahıstan Tevrat aldığını, bu arada İbrânice öğrenerek Tevrat'ı aslı ile karşılaştırdığını ve aynı olduğunu görünce onu bütün ilâhî kitapların aslı kabul edip Yahudiliğe geçtiğini belirtir. Aynı bölümde anlattığına göre Süleyman Efendi Adana'ya dönünce Yahudiliği benimseyip haberi yayılır. Bir müddet sonra Nusayrîler'in kendisini rahatsız etmesi sebebiyle Beyrut'a gitmeye karar verir. Bu arada Hoca Mihâil adlı papazın *ed-De-lîl ilâ tâ'atü'l-İncîl* adlı eserini okuyan müellif, bu defa Hristiyanlığın hak din olduğuna inandığını ilân eder. Hz. İsâ'nın, "Kim insanlar karşısında bana men-sup oluşundan utanırsa, ben de semalarda bulunan babamın önünde ondan utanç duyarım" şeklindeki sözüne dayanarak Nusayrîliği ifşa etmeye ve köylere Nusayrîliğin putperestlik olduğunu ifade eden mektuplar göndermeye başlar. Nusayrîler'in kendisini bu çalışmalarından vazgeçirmek için yaptıkları çeşitli teklif ve vaadleri reddeder. Nihayet Nusayrîler'in kendisini resmî makamlara suçlu diye ihbar ederek Dimaşk'a gönderilmesini sağladıklarını belirten müellif, Allah'ın lutfu ile beraat edip mücadelesine devam ettiğini anlatır.

el-Bâkûre'nin sonuç bölümünde Nusayrîliğin bâtıl olduğu, Tevrat, İncil ve Kur'an'ın onların akide ve ibadetlerini reddettiği belirtildikten sonra Nusayrîler'in çeşitli inanç ve telakkilerinden örnekler verilerek bunlar şiddetle tenkit edilir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilâh oldu-

el-Bâkûretü's-Süleymâniyye'nin ilk iki sayfası (Beyrut 1862)

ğu inancını da reddeden müellife göre Nusayrîlik'teki en kötü şey, Allah'ın As-hâb-ı Kehf'in köpeği (rakîm), Mûsâ kavminin ineği (bakara), Sâlih peygamberin devesi... şeklinde tecelli ettiği tarzındaki inançtır. Nusayrîler'in çeşitli te'villere dayanan görüşlerini de reddeden müellif, Nusayrîliğin tamamen bâtıl bir mezhep olduğunu ifade ederek kitabını bitirir.

Süleyman Efendi bu eseri neşrettikten sonra muhtemelen 1863'te Tarsus'ta öldürülmüştür.

el-Bâkûretü's-Süleymânîyye, 119 sayfa olarak 1859'da Halep'te ve 1862'te Beyrut'ta basılmıştır. Kısmî bir İngilizce tercümesi Salisbury tarafından yapılmış ve JAOS'ta (1868, s. 227-308) yayımlanmıştır. Eserin yazma bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'de bulunmaktadır (Teymûr, Akâid, nr. 564).

BİBLİYOGRAFYA :

Süleyman Efendi, *el-Bâkûretü's-Süleymânîyye*, Beyrut 1863; *İzâhu'l-meknûn*, I, 162; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 778; Louis Massignon, "Nusayrîler", *İA*, IX, 369. MUSTAFA ÖZ

BAKÜ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başşehri.

Hazar denizinin batı sahilinde yer almaktadır. Apşeron (Âbşârân) yarımadasının güneyinde tabii bir liman şehri olup sanayi, ticaret, bilim ve kültür alanlarında Sovyetler Birliği'nin başlıca merkezlerinden biridir. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen şehrin adına ilk defa X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarının eserlerinde *Bâkû*, *Bâküh*, *Bâkuh* ve *Bâkûye* şekillerinde rastlanmaktadır. Bazı eski kaynaklarda bu ismin aslında Farsça *Bâdkûbe* olduğu ve "rüzgârın döğdüğü yer" anlamını taşıdığı ileri sürülmekte ise de bu görüş ilim adamları tarafından kabul edilmemektedir (bk. *İA*, II, 259). Yazın sıcak ve kurak, baharların ılık ve yağmurlu geçtiği Bakü Sovyetler Birliği'nin en kalabalık şehirlerindendir. XIX. yüzyılın başında 3000 olan nüfus petrol endüstrisinin gelişmesiyle birlikte hızlı bir artış gösterip 1927'de 300.000'e, 1990'da da 1.772.000'e yükselerek kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Halkı Azerîler, Ruslar, Tatarlar ve Dağıstanlılar'dan oluşan şehirde çoğunluğu Azerîler teşkil etmektedir.

XII. yüzyılın ortalarından itibaren Şirvanşahlar'ın yaşadığı Bakü, XIII ve XIV. yüzyıllarda Moğollar'ın işgalinde kaldı. XV. yüzyılın başında Şirvanşahlar'ın başşehri oldu ve yüzyılın sonuna kadar bu durumunu korudu. 1501 yılında Safevî Hükümdarı Şah İsmâil tarafından ele geçirildi. Daha sonra Bakü'yü Özdemiroğlu Osman Paşa fethedip (1583) Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni teşkil edilen Şamahi eyaletine sancak olarak bağladı ise de 1606 yılında Safevîler şehri geri aldılar. Bakü, Şah I. Abbas'ın imar ve inşaa faaliyetleri sonunda bölgenin önemli merkezlerinden biri haline geldi. XVIII. yüzyıldan itibaren İran ve Rusya arasında çatışma konusu olan Bakü 1723'te I. Petro tarafından Rus topraklarına katıldı, fakat kısa bir süre sonra Nâdir Şah zamanında yeniden İran'ın eline geçti (1734). Bağımsız Bakü Hanlığı kurulduğunda (1747) hanlığın merkezi yapılan şehir 1806-1813 Rus-İran savaşları sonunda imzalanan Gülistan Antlaşması (1813) ile kesin olarak Rusya'ya geçti ve Şamahi vilâyetinin merkezi oldu. 1917 Ekim ihtilâlinin sonra İngilizler tarafından işgal edilen Bakü, önce 28 Mayıs 1918'de kurulan Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Kızıl Ordu'nun bu cumhuri-

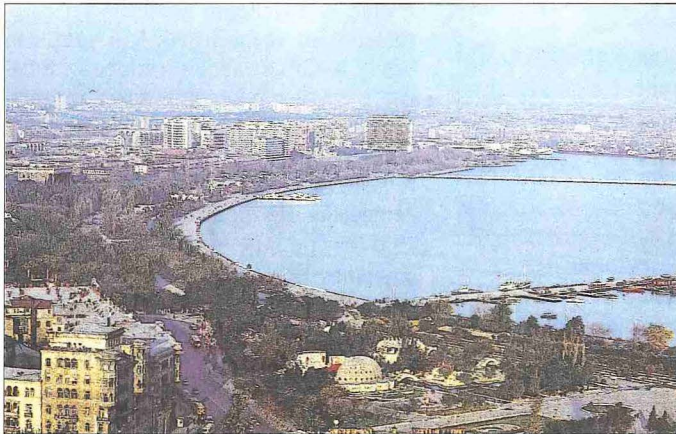

Bakü Kalesi dahilindeki içerişehir

yete son vermesi üzerine de yerine kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (28 Nisan 1920) başşehri haline geldi.

XII-XV. yüzyıllar arasında Bakü'den söz eden kitaplarda buradaki petrol madeni (petrol) hakkında geniş bilgi verildiği ve özellikle Ebû'l-Fidâ'nın (ö. 1331) yeşil ve beyaz neftten ayrıntılı biçimde bahsettiği görülmektedir. XVII. yüzyılın ortalarında şehri iki defa ziyaret eden Evliya Çelebi de Şah Abbas'ın gelirlerinin büyük bölümünün Bakü'de çıkarılan neft madeninin satışından elde edildiğini ve bu civarda yedi ayrı yerde neft üretildiğini yazmaktadır. Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girmeden önce burada bulunan petrol kuyuları imtiyaz sahiplerinin elinde işletilmekte iken üretim miktarı yüksekti. Çarlık yönetiminin kuyuları kamulaştırması üretimin gerilemesine sebep oldu ve bunun üzerine 1872'de petrol işletmeciliği tekrar serbest bırakıldı. Batı kaynaklı yabancı sermayenin girmesiyle şehir hızla büyüdü; ilki 1859'da inşa edilmiş olan rafinerilerin çoğalması ve petrolü Batum'a nakledecek Bakü - Batum petrol boru hattının döşenmesi şehrin gelişmesini hızlandırdı; banliyölerde pek çok tesis kuruldu ve uydu kentler oluştu. XX. yüzyılın başında Bakü, dünya petrol üretiminin yarısının gerçekleştirildiği bir sanayi şehri olarak önem kazandı ve ayrıca bölgedeki sosyal ve siyasî olayların merkezi oldu. Şehrin demiryoluyla Rostov ve Moskova'ya bağlanması ise ekonomik ve ticarî alanlardaki önemini daha da arttırdı. Ancak son zamanlarda petrol rezervlerinin giderek tükenmesi Bakü'nün bu alandaki önemini ve etkinliğini azaltmıştır.

Sovyet yönetiminde gelişmesini sürdüren Bakü, hem Azerbaycan Sovyet Sos-

Bakü'den bir görünüş